

35. Кучинський Н.В. Журнал «Киевская старина» и украинский литературный процесс конца XIX – начала XX ст.: Автореф. дисс... канд. филол. наук. – К., 1990.
36. Кучинський М. Іван Франко і «Киевская старина» // Українська мова і література в школі. – 1991. – № 5. – С. 66-72.
37. Побірченко Н.С. Офіційні змагання громадівців за українську мову, школу, літературу, підручники (друга половина XIX – початок XX ст.) // Педагогіка та психологія. – 1999. – № 4 (25).
38. Коваленко Л. Боротьба українців за права української мови в Російській імперії (за матеріалами російськомовної української періодики кінця XIX – початку XX ст.) // Людина і політика. – 2002. – № 3.
39. Науменко В. Книжная речь у малороссов и русинов // Киевская старина. – 1899. – № 1.
40. Науменко В. Решен ли проф. Т.Д. Флоринским вопрос о книжной малорусской речи? // Киевская старина. – 1900. – № 1.
41. Михальчук К. Что такое малорусская (южнорусская) речь? // Киевская старина. – 1899. – № 8.
42. Антонович В. К вопросу о галицко-русской литературе (По поводу статьи Т.Д. Флоринского) // Киевская старина. – 1900. – № 3. – Отд. 1.
43. ЦДІАК. – Ф. 2052. – Оп. 1. – Спр. 843.
44. Єфремов С. В тісних рамцях. Українська книга в 1798-1916 рр. // Єфремов С. Вибране. Статті. Наукові розвідки. Монографії. – К., 2002.
45. ІР НБУВ. – Ф. II, од. зб. 4236.
46. Палієнко М.Г. Журнал «Киевская старина»: організаційно-видавнича діяльність у контексті епохи (кінець XIX – початок XX ст.) // Збірник праць науково-дослідницького центру періодики. – Львів, 1997.
47. Антонович М. «Киевская старина»: з приводу ювілеїв // Український історик. – 1983. – № 2-4.
48. Кучинський М.В. Журнал «Киевская старина» – нетлінне джерело українознавства // Українознавство і гуманізація освіти. Тези доповідей Всеукраїнської науково-практичної конференції, присвяченої 75-річчю ДДУ (Дніпропетровськ, 19-21 травня 1993 р.). У 4 т. – Т. 3. – Дніпропетровськ, 1993.
49. Волошенюк О., Дьомо С. Журнал «Київська старовина» на початку XXI ст. // Освіта України. – 2001. – № 32 (8 серпня).
50. Традиції, новочасність: про історію і сучасний стан журналу «Київська старовина» // Слово і час. – 1999. – № 9.

Summary

This article is about singularity and originality of journal "Kyiv Antiquity", which had been existing since 1882 until 1906. This journal had great meaning for development of social politic movement and national revival. Its contribution in history, archeology and study and publication of early texts was very important. Influence of that periodical edition on development of Ukrainian language is also reflected.

О. В. Волос

ЗЕМСЬКІ МАТЕРІАЛИ ЯК ДЖЕРЕЛО ПІЗНАННЯ ЕТНІЧНОЇ ІСТОРІЇ КРАЮ

Дослідження історії земств у регіонах дозволяє скласти певну уяву про розвиток культури, народної освіти, медицини, статистики, агрономії, кооперації в Україні. Наприкінці XIX століття на місцях без земської участі вже не вирішувалося жодне з питань соціально-економічного та культурного характеру.

Актуальність досліджень такого характеру є очевидною, бо осмислення накопиченого земствами досвіду може допомогти вирішити окремі проблеми сьогодення.

Історико-краєзнавча діяльність повітових, губернських земських установ сприяла вивченню історії краю, становленню музеєзнавства, розвитку справи охорони пам'яток історії та мистецтва. Завдяки цьому активізувався рух із дослідження історії етнічних меншин, їхньої культури, фольклору.

Дослідження минулого та сучасного етносів, що проживають в нашій державі, дозволяє краще визначити роль і місце корінного народу в середовищі інших. Сучасні етнокультурні процеси в Україні значною мірою зумовлені взаєминами народів, що склалися в минулому, рівнем їх соціально-економічного та культурного розвитку.

Мета публікації – зацентрувати увагу на етнічних краєзнавчих дослідженнях науковців і земців південної України на прикладі Херсонської губернії.

Об'єктом дослідження є земські установи Херсонщини, їх культурно-освітні заклади та наукові товариства, що охоплює історичний період останньої третини XIX – перші десятиліття XX століття.

Предметом дослідження є історико-краєзнавча діяльність земств, наукових товариств і осередків, функціонування яких підтримували органи місцевого самоврядування; а також наукова спадщина деяких відомих земців нашого краю. Пізнання та осмислення цієї діяльності дозволяє більш глибоко дослідити минувшину рідної землі.

Сучасний стан досліджень з означеної проблеми є різноплановим. Аналізуються наукові нароби відомих дослідників земства минулого, висвітлюються історія та практична діяльність окремих земств, наукових осередків та культурно-освітніх закладів, які тісно співпрацювали з місцевими органами самоврядування. Цінним джерелом при дослідженні етнічності краю є праці А. Скальковського, П. Кеппена, О. Клауса, О. Афанасьєва-Чужбинського, А.Шмідта, Д. Багалія [1]. За радянських часів розробляли цю проблему О. Дружиніна, В. Кабузан [2] та інші. Відомий український етнограф та історик В.Наулко також відносно давно займається дослідженням історії національних меншин України [3]. Протягом останніх п'ятнадцяти років серед наукового доробку українських вчених з'явилася низка праць Я. Бойка, П. Лавріва, О. Данильченко [4], журнальних публікацій та дисертаційних досліджень.

Земська джерельна база є досить багатою та різноманітною. Це – ґрунтовні комплексні праці відомих дослідників минулого Б.Б. Веселовського, І.П. Білоконського, З.Г. Франкеля [5], історичні описи земської діяльності, підготовлені на місцях, в основному до ювілейних дат. Окремі видання та публікації земських діячів регіону, значна спадщина наукових товариств і комітетів, діяльність яких підтримували земства. Тихон Іванович Осадчий (1866–1945), відомий на Херсонщині земець, статистик, дослідник історії та етнографії краю, досить цікаво описує традиційне звичаєве право населення степового Побужжя, яке являло собою систему правових норм і звичаїв, що були принесені переселенцями з місцевостей, звідки вони прибули. Українське населення регіону зберігало елементи звичаєвого права, яке акумулювало досвід ранніх періодів своєї історії. Воно регулювало майнове, в тому числі спадкове, договірне, каральне право. Норми звичаєвого права були обов'язковими для всіх членів громади та підтримувалися передусім силою громадського осуду. Сільська громада виконувала функції низової адміністративної одиниці, підпорядкованої державній владі [6].

З розвитком земської, чи як її ще називали, неофіційної статистики, краєзнавча джерельна база почала розширюватися. Об'єктом досліджень земських статистиків стали переважно населені пункти [7]. Практично у кожному дослідженні земці так чи інакше торкалися питань місцевої історії, етнографії, географії, топоніміки. До цього їх спонукали програми статистичних досліджень. У деякій мірі можна вважати, що земства стали центрами краєзнавчих досліджень. У 1887 році відбувся перший з'їзд земських статистиків, на якому була прийнята програма краєзнавчих досліджень. В її основі були п'ять розроблених раніше програм опитування: загально-етнографічна, спеціальна з вивчення вірувань і легенд, мовна, звичаєвого права, економічна, якими користувалися дослідники кінця 60-х – 70-х років. Прикладом досліджень цього періоду може слугувати стаття, надрукована в Херсонських єпархіальних відомостях «Заметки о современном религиозно-нравственном состоянии молдавского населения в Новороссийском крае» [8, с.35-49]. Це свідчить про те, що вже на той час в Україні сформувалися краєзнавчі сили в особі вчителів, священиків, урядовців, і не тільки в Києві, а й на периферії: у губернських і повітових містах.

Чимало статей, документів з місцевої історії, повідомлень про діяльність краєзнавчих товариств та окремих дослідників містить земська періодика, яка на сьогоднішній день малосліджена.

Краєзнавча робота, започаткована в першій половині XIX століття та продовжена в 70-х роках діячами культури й освіти, які працювали самостійно чи в наукових товариствах та комітетах, була піднесена на високий науковий рівень і тривала до початку XX століття.

Вагомі здобутки в цій справі мав статистичний комітет Новоросійського краю – Півдня України. Його співробітники підготували та опублікували численні праці з історії, статистики та етнографії. Багатством різноманітного місцевого матеріалу особливо відзначається «Опыт статистического описания Новороссийского края» (у двох частинах). Очолював комітет відомий науковець того часу Аполлон Скальковський (1808–1899), завдяки якому чимало було зібрано невідомих до того часу документів, збережені архіви коша Запорозької Січі. Серед наукової спадщини А.Скальковського є праці, присвячені колоністам, які в той період переселялися на південь України, наприклад «Болгарские колонии в Бессарабии и Новороссийском крае» видана 1848 року в Одесі.

Переселення болгар до Російської імперії, і в першу чергу на територію степової України насамперед було зумовлене національними та релігійними чинниками. Поневолені турками, болгар зазнавали значних утисків, їх змушували залишати рідні землі та селитися в далеких краях від Батьківщини. Росія намагалася скористатися цією ситуацією, маючи на меті свою політичну та економічну користь.

Компактному болгарському поселенню на Миколаївщині понад двісті років. Згідно з указом від 9 січня 1802 року головний суддя іноземних колоній Новоросійського краю, прибувши до Одеси, привів до присяги болгарських переселенців. Перших прибульців облаштували в Херсонській губернії, дві колонії отримали назву Малий Кючук поблизу м. Одеси та Тернівка неподалік від Миколаєва, де річка Інгул впадає до Південного Бугу [9].

До 1798 року в Тернівці мешкали полонені під Очаковом та Ізмаїлом турки, які згодом залишилися на постійне проживання в Росії. Болгарські емігранти – вихідці з Малого Тирнова та села Червень Андріанопольського вілаєту в кількості 16 сімей до Тернівки переселилися в 1802 році. Чисельність болгар швидко зростала, і вже в сімейних анкетах за 1807 рік зазначалось 566 осіб [10]. На середину 90-х років в Тернівській волості проживало 3 176 осіб [11, с.159].

Болгарські родини отримали земельні наділи, трохи більше, ніж 50 десятин, які потім передавалися в спадок, пільгові позики, кормові гроші. Займалися колоністи вирощуванням ячменю, пшениці, особливо полюбили такий сорт як арнаутка, а також городництвом, садівництвом й виноградарством.

Етнічна культура і мова тернівських болгар довгий час відзначалася своєю самотністю. Переселенці принесли з собою багатий пісенний фольклор, зразки усної народної творчості, своєрідний родинний устрій, звичаї та традиції. Головою родини завжди був чоловік, переважно батько. Дружина-мати займалася хатніми справами, роботами на подвір'ї та городі, вихованням дітей. Вона була берегинею народних традицій, передавала їх дітям. У болгарських родинах слово старших було законом, як і повага до людей похилого віку. За традицією болгарського народу, заміжня жінка носить ім'я чоловіка. Якщо чоловік Степан, то для сусідів і знайомих вона «Степаница». Громаду болгар очолювали старійшини, чоловік представляв сім'ю як її голова, був єдиним розпорядником сімейної власності, досить довго зберігав своє авторитарне керівництво. Нерівноправність жінки і чоловіка в болгарських родинах зберігалася довго. Шлюб мав важливе значення в житті болгар, без якого ні чоловік, ні жінка не могли стати повноцінними членами суспільства.

Наш земляк Сергій Ілліч Цветко (1884–1946), що був родом з Тернівки, досліджував культуру та побут тернівських болгар. Закінчивши Новоросійський університет в Одесі, працював вчителем української мови, а згодом викладав у багатьох інститутах Одеси, був членом етнографічно-діалектичної секції Одеської комісії краєзнавства при ВУАН. Сергій Цветко провів велику роботу по збору, збереженню болгарських народних пісень, звичаїв, усного фольклору.

Науковий доробок Сергія Ілліча складається з низки праць та статей «Весільні звичаї і пісні болгар на Херсонщині (село Тернівка на Миколаївщині)», «Болгарський верстат», «Симболічні речі й обряди в болгарському весіллі в порівнянні з українським», «Юнацькі та хайдутські пісні у болгар», «Замови проти різних хвороб у болгарів, записані в селі Тернівці на Миколаївщині» та інші. У 20-х роках XX століття деякі його статті були надруковані в Етнографічному віснику та «Віснику Одеської комісії краєзнавства при ВУАН».

Сьогодні Тернівка – один з районів міста Миколаєва, де проживає 4 198 болгар, поруч з ними мешкають українці, білоруси, росіяни, молдавани, корейці, азербайджанці, гагаузи. Всього на Миколаївщині проживає 5 614 болгар.

Плідною є діяльність товариства болгарської культури Христа Ботева, яке активно співпрацює з науковцями України та Болгарії. Болгари зробили свій вклад в українську історію та культуру, збагативши етнічну, соціальну, релігійну і культурно-побутову палітру нашої південної України.

Відомим дослідником етнічної історії нашого степового краю наприкінці XIX століття був Володимир Миколайович Ястребов, 150-річчя з дня народження якого відзначали в 2005 році, відомий український етнограф, археолог, фольклорист. Наукову діяльність він розпочав, навчаючись у Новоросійському університеті на історико-філологічному факультеті. Великий вплив на молодого студента мали лекції відомих вчених того часу Ф. Успенського, Ф. Бруна, і особливо філолога, професора-слов'янознавця В. Григоровича.

Головною науковою працею В. Ястребова були «Материалы по этнографии Новороссийского края, собранные в Елисаветградском и Александровском уездах Херсонской губернии». В цю книгу увійшли матеріали, зібрані вченим у відповідності до програми краєзнавчих досліджень, підготовленої до археологічного з'їзду (1884 р.) в Одесі. Книга складається з двох частин: «Суеверия и обряды», «Легенды, сказки и рассказы».

Серед наукового доробку вченого є дослідження, присвячені багатьом етносам, що проживали на той час у регіоні, наприклад «Греки в Елисаветграде». Працюючи над своєю основною працею «Материалы по этнографии Новороссийского края», що була видана в 1894 році в Одесі, науковець відвідав болгарське поселення, де зібрав і описав візерунки, писанки, гребінці. Краєзнавець відзначав, що незмінною залишилася в болгар традиція носити протягом літа «абички» – одяг із чорного саморобного сукна з великим синім поясом. Болгарки і взимку і влітку користувалися власно пошитим одягом і взуттям. Чоловічий одяг в основному був з вовни та овечої шкіри.

Активними помічниками В. Ястребова слід назвати священика В. Никифорова, який займався збиранням місцевої старовини, В. Менчиця – книгаря, етнографа, що прекрасно знав український фольклор, колегу – вчителя малювання П. Крестоносцева та колишню ученицю, а згодом і вчительку Ганну Тобілевич. Працюючи викладачем у Елисаветградському земському училищі, Ястребов створив при ньому музей, що мав історичний та географічний відділи. Колекція музею була настільки цінною, що в 1884 році з дозволу Правління училища експонувалася в Новоросійському університеті на археологічному з'їзді. Предмети колекції зацікавили науковців, які відзначали унікальність окремих з них. У 1886 році в «Сборнике Херсонского земства» науковець подає статтю «Сведения об археологической коллекции при Елисаветградском земском реальном училище» [12, с.117].

У період з 1887 до 1914 року на місцях почали діяти наукові архівні комісії. Земства з власної ініціативи фінансували діяльність архівних комісій. Чимало земців були членами таких комісій, що поглиблювало співпрацю між цими двома установами. Саме земства були тими установами, в яких не тільки усвідомлювали необхідність такої підтримки, але й мали для цієї справи реальні кошти. Завданням комісій було виявляти, описувати, аналізувати писемний і друкований документальний матеріал, що стосувався місцевої історико-культурної спадщини; охороняти, зберігати та досліджувати його; засновувати історичні архіви, музеї, бібліотеки. До складу комісій входили дійсні та почесні члени наукових товариств, нештатні працівники, а також фахівці з різних наук. Навколо цих наукових інституцій гуртувалося багато осередків місцевих краєзнавців, координувалася їх діяльність. Земства доволі часто стимулювали пошукову роботу краєзнавців, виділяючи для цього спеціальні грошові премії за найкращу працю з місцевої історії. На першому з'їзді представників архівних комісій, що

відбувся в травні 1914 року, зазначалося, що ці комісії відіграли велику роль не тільки в комплектуванні, упорядкуванні місцевих архівних фондів, але й у розгортанні краєзнавчих пошуків.

Активізація краєзнавчих досліджень у наш час, залучення до пізнання історії рідного краю широких верств населення, наполеглива копітка праця краєзнавців допомагають відновити історичну правду, повернути забуті імена, зберегти в пам'яті народу сторінки нашого історичного сходження.

Джерела та література

1. Скалковский А. Опыт статистического описания Новороссийского края. – Одесса, 1850. – Ч. I. 1853. – Ч. II; Кеппен П. Об этнографической карте европейской России. – СПб., 1852; Клаус А. Наши колонии. Опыт и материалы по истории и статистике иностранной колонизации в России. – СПб., 1869; Афанасьев-Чужбинский А. Поездка в Южную Россию. – СПб., 1863; Материалы для географии и статистики России, собранные офицерами Генерального штаба / Сост. А. Шмидт. – СПб., 1863. – Т. XXIV. Херсонская губерния; Багалій Д.І. Заселення Південної України (Запоріжжя і Новоросійського краю) і перші початки її культурного розвитку. – Харків, 1920.
2. Дружинина Е.И. Южная Украина 1800-1825 гг. – М., 1970; її ж. Южная Украина в период кризиса феодализма (1825-1860 гг.). – М., 1981; Кабузан В.М. Народы России в XVIII веке: Численность и этнический состав. – М., 1963; його ж. Народы России в I пол. XIX века: Численность и этнический состав. – М., 1992.
3. Наулко В.І. Етнічний склад населення Української РСР. – К., 1965; його ж. Развитие межэтнических связей на Украине. – К., 1975.
4. Бойко Я.В. Заселение Южной Украины в 1860–1890 гг. – Черкассы, 1993; Лаврів П.В. Колонізація українських та суміжних степів. Історичний нарис. – К., 1994; Данильченко О.П. Етнічні групи півдня України: Економічне і соціально-політичне становище на початку XX століття. – К., 1993.
5. Веселовский Б.Б. История земства за 40 лет. – СПб., 1909–1911. – Т.1-4; Билоконский И.П. Земское движение. – СПб., 1914; Юбилейный земский сборник (1864–1914) под редакцией Б.Б. Веселовского и З.Г. Френкеля. – СПб., 1914.
6. Осадчий Т.И.. Щербановская волость Елисаветградского уезда Херсонской губернии. Историко-этнографическое и хозяйственно-статистическое описание. – Херсон, 1891.
7. Сорокин Г.И. Местечко Дмитровка. Опыт историко-статистического описания. – Херсон, 1889.
8. Игнатъев Н.. Заметки о современном религиозно-нравственном состоянии молдавского населения в Новороссийском крае // Херсонские епархиальные ведомости. – 1861. – № 9.
9. Клаус А.. Наши колонии. – СПб., 1869.
10. Самрики Е.С., Уварова Е.А., Пригари А.А., Станко В.Н. Терновка: материалы, документы (1792–1822). – Одесса, 2004.
11. Гамза В.І. 3 історії болгарської колонії Тернівка // Миколаївщина багатонаціональна: з історії етнічних спільнот регіону. – Миколаїв, 2005.
12. Сборник Херсонского земства. – 1886, отд. 111.

Summary

The article describes the activity of the acres specialists and scientists of the Herson province connected with the studying of the ethnic history of the region at the end of the XIX – beginning of the XX century.

Ю. О. Іріоглу

ДРУГА СВІТОВА ВІЙНА В УСНИХ ІСТОРІЯХ БОЛГАР ПІВНІЧНОГО ПРИАЗОВ'Я

Події Другої світової війни вже півстоліття залишаються одними з найбільш дискусійніших в історичній науці. За радянської доби набір дослідницьких тематик був доволі широкий, але в основному, розроблявся військово-політичний аспект, в той же час соціальна та культурологічна проблематика залишалася за межами наукових інтересів. За роки незалежності України відбулися певні методологічні впливання із західної історіографічної думки у вітчизняну історичну науку, певною мірою змістилися й дослідницькі орієнтири, все більше охоплюючи соціально-побутові аспекти фронтового життя та стратегії виживання населення під час окупації. Поява нових наукових зацікавлень обумовила появу у джерелознавчому фокусі нових, як за формою так і за змістом, джерел, а саме, усних історій. Даний вид джерел давно відомий науковому загалу, однак його інформативні можливості штучно занижувались і лише зі зміною наукової парадигми, усноісторичні свідчення посіли належне місце в джерелознавчому пантеоні.

В контексті дослідження проблем Другої Світової війни на території України, вбачається необхідною регіоналізація проблем для більш глибокого їх вивчення та осмислення. Так, Південною Україною пронеслися безліч подій втягуючи в свою орбіту маси людей не зважаючи на їх територіальну чи національну приналежність. Заручниками драматичних подій стали й болгарські громади Північного Приазов'я, що уявляли собою ще в 40-х роках XX століття доволі замкнену локальну групу. Студіювання інформативного поля болгарського населення було обумовлено, перш за